

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۳، پیاپی ۱۰

صفحات ۱-۱۷

نقش تولید کشمش در توسعه اقتصادی نواحی روستایی

مورد: دهستان جوزان شهرستان ملایر در استان همدان

مسعود مهدوی*، استاد جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

پروین عبدی، دبیر جغرافیا و کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۳/۱۰/۲۷

دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۵/۲۶

چکیده

دستیابی به توسعه پایدار، مهم‌ترین هدف برنامه‌ریزان روستایی به‌شمار می‌رود؛ در این بین فعالیت‌های بخش کشاورزی از اهمیت بسیاری برخوردار می‌باشد. فعالیت‌های این بخش می‌تواند تمام جوانب پایداری اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و نهادی را شامل شود. در این تحقیق با استفاده از روش‌های مطالعات اسنادی و میدانی، نقش محصولات کشاورزی خشکبار (کشمش) در توسعه پایدار اقتصادی روستاها مورد بررسی قرار گرفته است. در بخش روش کتابخانه‌ای از کتب، مقالات و پایان‌نامه‌ها و در بخش روش میدانی، ابتدا شاخص‌های مورد نیاز شناسایی و سپس دو پرسشنامه، یکی در سطح خانوار و دیگری مربوط به دهیاران در هر روستا طراحی شده است. روایی شاخص‌های تحقیق با استفاده از نظرات ۲۰ نفر از متخصصان حوزه مربوطه، تأیید و پایایی ابزار تحقیق نیز با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ که مقدار آن برابر با ۰,۸۲۱ بوده، سنجیده شده است. سپس یافته‌های به‌دست آمده از این پرسشنامه‌ها، با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS متناسب با آزمون‌های مورد نیاز، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. یافته‌های به‌دست آمده نشان می‌دهد که فعالیت‌های کشاورزی مربوط به تولید خشکبار، توانسته درآمد و اشتغال را تاحدودی در روستاهای مورد مطالعه بهبود بخشد؛ همچنین منجر به افزایش سرمایه‌گذاری بخش دولتی و خصوصی در این روستاها شده است.

واژگان کلیدی: کشاورزی، خشکبار، کشمش، توسعه روستایی، توسعه اقتصادی، دهستان جوزان.

* Email: m.mahdavi@yahoo.com

(۱) مقدمه

کشاورزی در حقیقت هنر، حرفه یا علم تولید محصولات زراعی و فرآورده‌های دامی در واحدهای سازمان-یافته است؛ در واقع، از فعالیتهای جهت‌دار انسان می‌باشد که از حدود دوازده هزار سال پیش آغاز شده است و یکی از پایه‌های تمدن محسوب می‌شود (هاتفیلد و کارلن، ۱۳۷۶: ۸). با توجه به افزایش روزافزون جمعیت و افزایش تقاضا برای غذا و همچنین نظر به نقش کلیدی محصولات کشاورزی در فراهم آوردن امنیت غذایی، دستیابی به یک وضعیت مطلوب اقتصادی و تولیدی که موجبات بی‌نیازی کشور را از واردات فراهم آورد، همواره یکی از اهداف بخش کشاورزی به‌شمار می‌رود. امروزه تأثیر و اهمیت کشاورزی و نقش آن در اقتصاد کشور بر کسی پوشیده نیست و نیاز بخش‌های مختلف اقتصادی کشور به کشاورزی، واقعیتی است که اگر مورد بی‌توجهی قرار گیرد، لطمه بزرگی بر روند رشد و توسعه کشور خواهد زد. قبول اهمیت بخش کشاورزی در اقتصاد فعلی و آینده کشور، نیاز به درآمدهای ارزی حاصل از آن و استفاده از تولیدات این بخش برای مصرف داخلی، ضرورت توجه به بخش کشاورزی را امری مسلم می‌نماید. بهره‌گیری از توانمندی‌های این بخش می‌تواند کشور را در تحقق اهداف توسعه‌ای یاری رسانده و توجه و عنایت بیشتر به آن می‌تواند بنیانی محکم برای حرکت رو به رشد و توسعه ملی پی‌ریزی نماید (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۱: ۸۲).

نگرشی بر کارکرد بخش‌های مختلف اقتصادی کشور حاکی از موقعیت مناسب بخش کشاورزی در اقتصاد ایران است. این بخش در سال ۱۳۸۵، در حدود ۱۰,۴ درصد تولید ناخالص داخلی، حدود یک پنجم ارزش صادرات غیرنفتی، ۱۸ درصد اشتغال (مطیعی لنگرودی، ۱۳۹۰: ۴۳)، بالغ بر ۸۵ درصد از عرضه غذا و بالغ بر ۹۰ درصد مواد اولیه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی را به خود اختصاص داده است (حسن‌زاده، ۱۳۸۲: ۲۴۳). تمامی دستاوردهای بخش کشاورزی برای اقتصاد ملی در شرایطی است که سهم این بخش از کل منابع سرمایه‌گذاری دولت طی ۳۰ سال گذشته، همواره کمتر از ۶ درصد بوده است (مولائی هاشجین و مولایی پارده، ۱۳۹۳: ۲۰). با توجه به اهمیتی که کشاورزی و محصولات آن می‌تواند در توسعه ملی و توسعه روستایی داشته باشد، دهستان جوزان (استان همدان) به‌عنوان یکی از مناطق مهم در تولید انگور و کشمش در کشور انتخاب شده است تا از این گذر، نقش تولیدات کشاورزی روستاهای این دهستان در توسعه اقتصادی پایدار مورد بررسی قرار گیرد. سؤالات پژوهش بدین شرح می‌باشد: ۱- تا چه حد تولید محصولات کشاورزی خشکبار موجب افزایش اشتغال و درآمد روستائیان گردیده است؟ ۲- آیا تولید خشکبار در این روستاها سبب جذب سرمایه‌گذاری شده است؟

۲) مبانی نظری

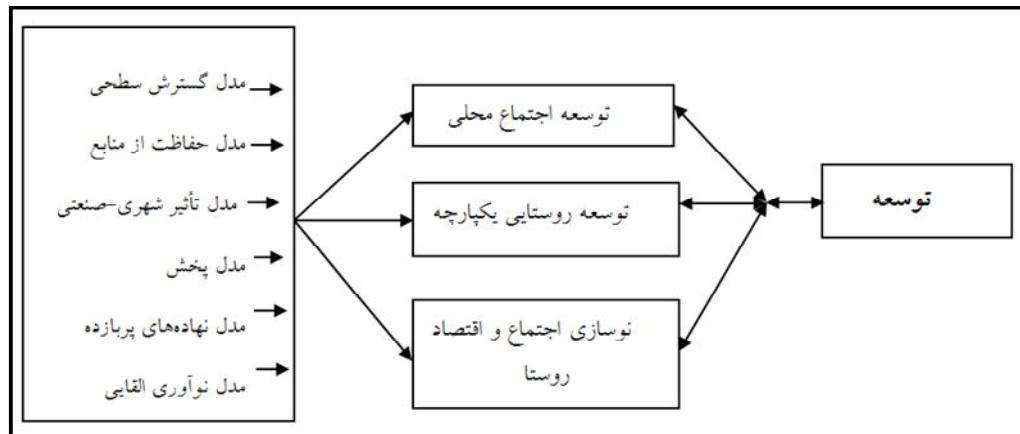
برای مفهوم توسعه‌ی کشاورزی نظیر دیگر مفاهیم، تعاریف متعددی می‌توان یافت. در این فرآیند، هدف رسیدگی و ارائه خدمات متنوع به زارعین گوناگون اعم از کوچک، متوسط و بزرگ است. توسعه‌ی کشاورزی را می‌توان فرآیندی در راستای تسهیل محدودیت‌ها و کاهش موانع دانست که بر اثر عرضه‌ی کشت‌ناپذیر زمین و نیروی کار بر جریان تولید تحمیل می‌گردد (طالب، ۱۳۸۴: ۲۲۹). یکی از اهداف مهم توسعه‌ی روستایی، ارتقاء ظرفیت‌ها و بهره‌وری بخش کشاورزی از طریق سیاست‌های ساختاری به منظور بهره‌برداری از مزیت‌های رقابتی محصولات کشاورزی است. در سیاست‌های ساختاری، تأکید بر بازساخت کشاورزی از اعمال کشت فشرده، نوسازی کشاورزی، افزایش بهره‌وری، حمایت از چشم‌انداز محیطی و نیز حمایت همه‌جانبه از تولیدات داخلی با توجه به مزیت‌های نسبی محلی و منطقه‌ای، مورد توجه است (OECD, 2003: 5).

برای پایداری در کشاورزی سه موضوع اهمیت زیادی دارد. اولین موضوع، درآمد کافی، به‌خصوص در بین افراد کم درآمد می‌باشد؛ دومین موضوع، افزایش قابلیت دسترسی به غذا و مصرف آن است؛ بدین معنا که، بایستی از طریق افزایش تولید و بهبود بازاریابی، غذای بیشتر و قابل دسترسی تولید شود؛ موضوع سوم، حفاظت و بهبود منابع طبیعی است (کوچکی و همکاران، ۱۳۷۴: ۱۲). نظریه‌پردازان توسعه در دهه‌ی ۱۹۶۰ به رشد کشاورزی به عنوان عامل اصلی توسعه‌ی یک ملت می‌نگریستند. برای مثال آرتور لویز^۱ در سال ۱۹۵۴ نوشت: «گر کشاورزی در رکود باشد، بازار راکد می‌شود و توسعه‌ی بقیه‌ی بخش‌های اقتصاد را هم مختل می‌کند. چنانچه توسعه‌ی کشاورزی نادیده گرفته شود، توسعه سایر بخش‌ها هم بسیار دشوار می‌شود. این اصل بنیادی رشد متوازن است» (فائو و یونسکو، ۱۳۸۴: ۶۰).

برنامه‌های توسعه‌ی کشاورزی و مناطق روستایی، برای دستیابی به اهداف توسعه‌ی روستایی بسیار مهم است. ارائه‌ی پیشرفت فنی و علمی در اغلب کشورهای در حال توسعه مستلزم برنامه‌های توسعه مؤثر است. رویکردهای جدید در گسترش خدمات در متشکل کردن سایر اجزاء همچون فناوری‌ها، نهاده‌های نوین، اعتبار و کارایی کارکرد بازار محصول به نفع بهره‌وری مؤفق در کشاورزی مهم خواهد بود (بانک جهانی، ۱۳۸۴: ۱۴۱). اگرچه توسعه کشاورزی و آثار و پیامدهای اقتصادی و اجتماعی حاصل از آن تابعی از عوامل اقتصادی، اجتماعی و محیطی است، اما به نظر می‌رسد توسعه کشاورزی به میزان زیادی متأثر از تغییر و تکامل و شناخت ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی کشاورزان به منظور افزایش کارایی، اثربخشی و پایداری در این بخش می‌باشد (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۱). توسعه‌ی کشاورزی نقش عمده‌ای در اقتصاد کشورهای در حال توسعه از طریق کاهش فقر،

¹ Lewis, Arthur

کاهش شکاف درآمدی جمعیت شهری و روستایی و نیز افزایش درآمد و بهبود کیفیت زندگی تولیدکنندگان روستایی دارد (فائو و یونسکو، ۱۳۸۴: ۶۵).

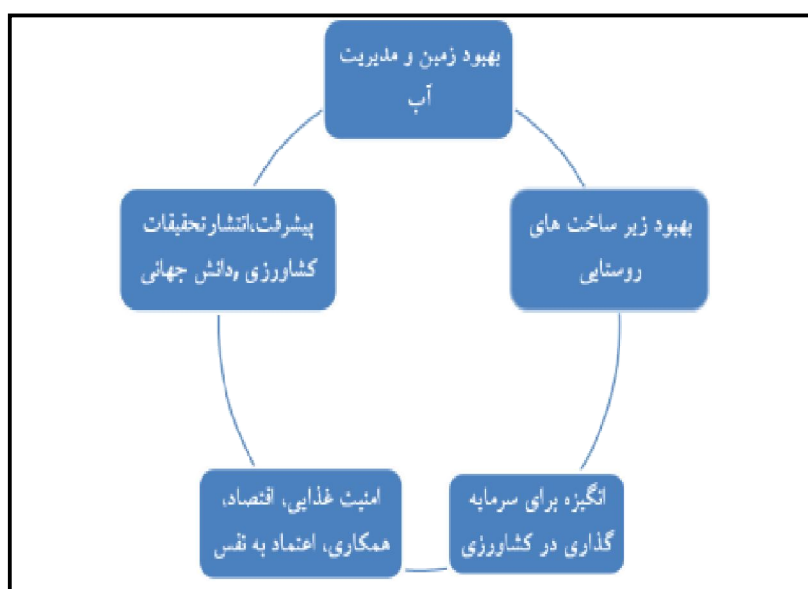
شکل شماره (۱): الگوی توسعه کشاورزی

منبع: زاهدی‌مازندرانی، ۱۳۸۵: ۱۴۲.

تنها کشورهای اندکی هستند که می‌توانند فرآیند توسعه‌ی بادوام و پایدار اقتصادی را بدون توجه به بخش کشاورزی، به‌پیش برند؛ چرا که کشاورزی نه تنها در مناطق روستایی بخش غالب است، بلکه در بیشتر کشورهای در حال توسعه، کل اقتصاد را تشکیل می‌دهد. کشاورزی با کارکردهای خود می‌تواند به توسعه‌ی اجتماعی-اقتصادی کمک نموده و نقش مهمی در فرآیند توسعه و توسعه‌ی روستایی به شرح زیر ایفا نماید:

۱- رشد بخش کشاورزی به معنای بخشی از فرآیند توسعه‌ی هماهنگ و حذف موانع اجتماعی و اقتصادی توسعه و عقب ماندگی‌هاست. بخش‌های عقب مانده و ناکارآمد، خود یک مانع توسعه محسوب می‌شود. توسعه‌ی واقعی و ایجاد کارآمدی مناسب می‌تواند در جهت حذف موانع توسعه کار کند؛ ۲- تأمین کالاهای غذایی و مواد اولیه‌ی کشاورزی. خوداتکایی اقتصادی و اطمینان از فرآیند توسعه‌ی پایدار، نیازمند تأمین مواد غذایی است تا جا پای جامعه در دنیای امروزی را که به سرعت در حال دگرگونی است، محکم کند و به آن پشتوانه و استقلال دهد و هر کشوری که بتواند با توجه به معیارهای عاقلانه و منطقی، خود را از مدار وابستگی به واردات مواد غذایی نجات دهد، راه رسیدن به توسعه را هموار می‌کند؛ ۳- تهیه و تأمین سرمایه‌ی توسعه‌ی اجتماعی و اقتصادی به سرمایه و سرمایه‌گذاری نیاز دارد. با استفاده از مازاد درآمدهای حاصل از کشاورزی می‌توان به سرمایه‌گذاری و ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش غیرکشاورزی و صنایع وابسته به کشاورزی از جمله صنایع تبدیلی و تکمیلی اقدام نمود. هنگامی که با توسعه‌ی کشاورزی، مازاد تولید بالا می‌رود و از حد معاش تولیدکنندگان و خانوارهای-

شان بیشتر باشد، کشاورز قادر به تأمین پس‌انداز خواهد شد که بخشی از آن می‌تواند با اهداف تولیدی به سایر فعالیت‌های اقتصادی منتقل گردد؛ ۴- افزایش واردات مواد غذایی در شرایط محدودیت ارزی و نیاز به واردات تکنولوژی و تجهیزات مناسب صنعتی می‌تواند اثر بازدارنده و مهم بر روی رشد اقتصادی داشته باشد. برای جلوگیری از این امر، توسعه‌ی کشاورزی و افزایش تولید می‌تواند در کاهش هزینه‌های وارداتی و هم در بازیابی صادراتی در رشته‌های معین مواد اولیه‌ی صنایع داخلی و صنایع وارداتی مؤثر افتد؛ ۵- رشد بخش کشاورزی می‌تواند بازار و نیروی انسانی توانمند در اختیار توسعه‌ی ملی قرار دهد؛ بازار توانمندی که برای رشد اقتصاد ملی ضرورت دارد. با افزایش درآمد کشاورزان فعالیت‌های روستایی، توسعه و گسترش می‌یابد. همچنین قدرت خرید کشاورزان عامل اساسی برای توسعه‌ی بازار کالاهای صنعتی است و با تجاری شدن کشاورزی، دهقانان می‌توانند هزینه‌ی کالاهای صنعتی را کاهش دهند. کارآمدی کشاورزی و درآمد اضافی برای کشاورزان بهبود نسبی رفاه اجتماعی و اقتصادی در مناطق روستایی را به بار می‌آورد و خانوارهای روستایی را به سمت استفاده از کالاهای مصرفی با دوام کشانده و تقاضا برای خدمات عمومی، اجتماعی، فرهنگی و بهداشتی را افزایش می‌دهد (رئیس‌دانا، ۱۳۸۰: ۸۶۷). با توجه به توانمندی‌های بخش کشاورزی و نقش مهم این بخش در اقتصاد روستایی، حرکت به سمت کشاورزی پایدار و حمایت از کشاورزی نقش اساسی در توسعه روستایی کشور خواهد داشت (رضوانی، ۱۳۸۳: ۲۵۳). برخی از مهم‌ترین تحقیقات صورت گرفته مرتبط با موضوع در جدول ۱ آورده شده است.

شکل شماره (۲): توسعه کشاورزی همه جانبه

منبع: Avila, 2005.

جدول شماره (۱): برخی از تحقیقات داخلی مرتبط با موضوع تحقیق

نویسنده	عنوان	نتایج	سال نشر
پور موسوی	نقش فعالیت‌های کشاورزی در توسعه روستایی مطالعه موردی: شهرستان ساری	فعالیت‌های کشاورزی در این شهرستان که بیشتر حول باغداری و تولید مرکبات می‌چرخد در سال‌های اخیر توانسته است به خوبی نقش خود را در توسعه روستاها ایفا نماید.	۱۳۷۳
فیروزی	نقش کشاورزی در توسعه روستایی - نمونه موردی دشت آزادگان	نتایج به‌دست آمده مؤید این است که احیاء کشاورزی بهترین راهکار برای توسعه پایدار در این منطقه می‌باشد.	۱۳۷۹
گل شکوه	نقش کشاورزی در توسعه روستایی - نمونه موردی شهرستان دزفول	این تحقیق ضمن بررسی اثرات کشاورزی در توسعه روستایی بیانگر این مطلب است که اصلاحات ارضی اعم از اصلاح فیزیکی و اصلاح در ساختار مدیریتی لازمه‌ی توسعه‌ی کشاورزی است.	۱۳۸۰
گراوند	نقش کشاورزی در توسعه روستایی شهرستان پلدختر	نتایج نشان می‌دهد که کشاورزی تأثیر بسزایی در توسعه نواحی روستایی این شهرستان داشته است.	۱۳۸۱
قربانی	نقش کشاورزی در توسعه روستایی - نمونه موردی روستاهای شهرستان کرمانشاه	از جمله نتایج مهم این تحقیق که می‌توان به آن اشاره کرد این است که خلاء نظام بهره- برداری مناسب به خصوص بعد از اصلاحات ارضی و نبود یک جایگزین مناسب برای نظام سنتی در قبل از اصلاحات ارضی مشکل اصلی کشاورزی در ایران است.	۱۳۸۲
موسوی	امکان‌سنجی توسعه کشاورزی - نمونه موردی شهرستان دهلران	این تحقیق ضمن بررسی امکان‌سنجی و توانمندی‌های بخش کشاورزی بیانگر این مطلب است که ضعف مدیریت، فرسایش خاک و پایین بودن سطح سواد کشاورزان از عوامل اصلی رکود کشاورزی در این منطقه می‌باشد.	۱۳۸۴
منصوری، نارنج	نقش فعالیت‌های کشاورزی در توسعه روستای بخش خانمیرزا	بررسی فعالیت‌های کشاورزی در منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد که فعالیت غالب اقتصادی منطقه کشاورزی بوده و برای رسیدن به توسعه روستایی باید به بخش کشاورزی اهمیت بیشتری داده شود و به‌طور کلی می‌توان گفت توسعه کشاورزی مناسب‌ترین راه برای رسیدن به توسعه روستایی در این منطقه می‌باشد و برای توسعه هر چه بیشتر این فعالیت‌ها باید به ایجاد صنایع تبدیلی و وابسته به بخش کشاورزی در بخش خانمیرزا اهتمام ورزید و در پایان راهکارهایی برای توسعه هر چه بیشتر کشاورزی در منطقه ارائه گردیده است.	۱۳۸۵
نوری زمان‌آبادی و امینی فسخودی	سهم توسعه کشاورزی در توسعه روستایی -مطالعه موردی: مناطق روستایی استان اصفهان	در این مقاله سهم کشاورزی در توسعه روستایی و چگونگی رابطه بین این دو مقوله در مناطق روستایی استان اصفهان بررسی شده است. نتایج نشان می‌دهد که همبستگی بنیادی بین توسعه روستایی و توسعه کشاورزی به میزان ۸۸٫۶ درصد، عمدتاً ناشی از ارتباط عواملی نظیر درآمد، اشتغال، ارزش افزوده و سطح علمی شدن در توسعه کشاورزی و اشتغال، تنوع مشاغل، ویژگی‌های جمعیتی و تسهیلات و امکانات در توسعه روستایی می‌باشد. به علاوه نتایج حاصل از تحلیل تداخل یا همپوشی بین متغیرهای دو گروه نیز بیانگر عدم همپوشی (redundancy) معنادار محتوای اطلاعاتی متغیرهای دو مجموعه بوده و سهم توسعه کشاورزی را در توسعه روستایی در حدود ۴۰ درصد نشان می‌دهد، در حالی که سهم توسعه روستایی در توسعه کشاورزی در حدود ۲۹ درصد می‌باشد.	۱۳۸۶

ادامه جدول شماره (۱): برخی از تحقیقات داخلی مرتبط با موضوع تحقیق

نویسنده	عنوان	نتایج	سال نشر
منصوری	نقش و جایگاه کشاورزی در توسعه روستایی مطالعه موردی دهستان سلطانعلی گنبد کاووس	مطالعات انجام شده در منطقه نشان می‌دهد که رابطه معنی‌داری بین توسعه کشاورزی و توسعه اقتصادی با متغیرهایی چون (درآمد، اشتغال، پس‌انداز) و همچنین رابطه‌ای غیرمستقیم بین توسعه کشاورزی و توسعه اجتماعی با متغیرهایی چون (سطح سواد، مشارکت، مهاجرت) وجود دارد. از این رو توسعه‌ی کشاورزی می‌تواند منجر به توسعه اقتصادی و اجتماعی شود و این مسئله ضرورت توجه به بخش کشاورزی را در دهستان، توجیه می‌کند.	۱۳۸۸
شایان، بوذرجمهری و میرلطفی	بررسی نقش کشاورزی در توسعه روستایی منطقه مورد مطالعه: بخش میانکنگی سیستان	آزمون همبستگی بین دو متغیر توان کشاورزی و توسعه روستایی رابطه معناداری را نشان می‌دهد. بر اساس تحلیل چند متغیره، بعد تولیدی به تنهایی ۳/۴۰ درصد تغییرات متغیر وابسته (توسعه روستایی) را تبیین کرده است. در مجموع ابعاد چهارگانه‌ی توان کشاورزی ۴/۵۲ درصد از تغییرات توسعه‌ی روستایی را بیان کرده است. نتیجه‌ی تحلیل چند متغیره بعد تولیدی نشان می‌دهد که سرانه‌ی درآمد خالص به تنهایی ۳/۲۷ درصد و عملکرد گندم ۵/۷ درصد واریانس توسعه‌ی روستایی را تبیین می‌کند. این مسئله ضرورت توجه و برنامه‌ریزی شاخص‌های مهم بعد تولیدی کشاورزی را یادآور می‌شود.	۱۳۸۹
برخی از تحقیقات خارجی مرتبط با موضوع تحقیق			
هازل ^۲	نقش کشاورزی در توسعه نواحی افريقا	نتایج این تحقیق نشان می‌دهد در حالی که کشورهای آفریقایی با چالش‌های بیشتری در بحث فقر روستایی نسبت به کشورهای آسیایی مواجه هستند، شواهد کمی وجود دارد تا پیشنهاد کند که این کشورها می‌توانند با انقلاب کشاورزی به سمت موفقیت در تغییر و تحولات اقتصادی‌شان حرکت کنند.	۲۰۰۹
والدز و فوستر ^۳	واکنش‌ها نسبت به نقش کشاورزی در افزایش حمایت از فقرا	این مقاله اهمیت کشاورزی در کاهش فقر را از طریق بررسی تأثیر آن بر روی رشد اقتصادی و مقایسه شواهد موجود در کشورهای آمریکای لاتین و سایر مناطق در حال توسعه بررسی می‌کند. شواهد اقتصادی نشان می‌دهند که این بخش بیشتر از تولید ناخالص داخلی با بحث رشد به‌ویژه در آمریکای لاتین در رابطه است.	۲۰۱۰
کریستیانزن و همکاران ^۴	نقش کشاورزی در کاهش فقر یک چشم انداز تجربی	این مقاله بر روی فقر به جای توجه محض به رشد تأکید دارد. با استفاده از شواهد اقتصادی در سطح کشورها، مشخص می‌شود که کشاورزی اهمیت ویژه‌ای در کاهش فقر در بین فقرا دارد.	۲۰۱۱
دیترو افنبرگر ^۵	کشاورزی و توسعه: مروری مختصر بر روی ادبیات تحقیق	در این مقاله نویسندگان، با استفاده از منابع موجود، نقش کشاورزی در توسعه را از طریق مرور منابع موجود مورد بررسی قرار داده‌اند.	۲۰۱۲

²Hazell³Valdes&Foster⁴Christiaensen et al.⁵Dethier&Effenberger

۳) روش تحقیق

به منظور جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز در پژوهش، از روش‌های اسنادی و میدانی استفاده شده است. در بخش روش میدانی، اطلاعات از طریق مطالعه پیمایشی به شیوه مشاهده مستقیم و تکمیل پرسشنامه جمع‌آوری گردیده است. همچنین سطح تحلیل روستا و واحد تحلیل خانوارهای روستایی انتخاب شده است. جامعه‌ی آماری مورد مطالعه مشتمل بر روستائیان دهستان جوزان بوده است. این دهستان در سال ۱۳۹۰، دارای ۱۲ روستا بوده که ۲۲۰۴ خانوار و ۷۳۰۱ نفر را شامل می‌شود. از این تعداد روستا، با مراجعه به منطقه‌ی مورد مطالعه و مصاحبه با دهیاران مشخص گردید که سه روستای جوزان، مانیزان و توسک علیا نسبت بالایی از مساحت باغ مو و تولید انگور و کشمش را دارا می‌باشد؛ از این رو، سه روستای مذکور به‌عنوان روستاهای نمونه انتخاب شده است و با استفاده از فرمول کوکران اقدام به تعیین حجم نمونه گردید. نمونه‌گیری در سطح جامعه با روش تصادفی (یعنی احتمال برابر حضور کلیه‌ی خانوارهای جامعه‌ی آماری در فرآیند نمونه‌گیری) و نسبتی (یعنی از هر آبادی به نسبت سهم آن از کل خانوار) انجام شده است (جداول ۲ و ۳). همچنین میزان پایایی پرسشنامه‌ها به کمک ضریب آلفای کرونباخ در نرم‌افزار SPSS سنجیده شده است. اصولاً این روش برای محاسبه‌ی انسجام درونی ابزار اندازه‌گیری یا مقیاس‌ها بکار می‌رود (کلانتری، ۱۳۸۹: ۷۴). نتایج به‌دست آمده از این آزمون نشان داد که پایایی ابزار تحقیق در سطح بالایی قرار داشته و به میزان ۰,۸۲۱ می‌باشد. همچنین با استفاده از نظرات ۲۰ نفر از صاحب نظران حوزه مربوطه، روایی ابزار تحقیق، تأیید شده است.

جدول شماره (۲): جمعیت روستاهای نمونه در سال ۱۳۹۰

روستا	خانوار	مردان	زنان	کل
جوزان	۸۱۵	۱۴۵۵	۱۲۶۴	۲۷۱۹
توسک علیا	۱۶۳	۲۹۹	۲۷۸	۵۷۷
مانیزان	۲۲۶	۲۳۰	۲۸۶	۵۱۶
مجموع	۱۲۰۴	۱۹۸۴	۱۸۲۸	۳۸۱۲

منبع: سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۹۰.

جدول شماره (۳): تعداد نمونه‌گیری‌ها

آبادی	سهم از جمعیت کل به درصد	تعداد نمونه
جوزان	۰,۶۷۶۹	۱۱۴
توسک علیا	۰,۱۳۵۳	۲۳
مانیزان	۰,۱۸۷۸	۳۲
مجموع	۱	۱۶۹

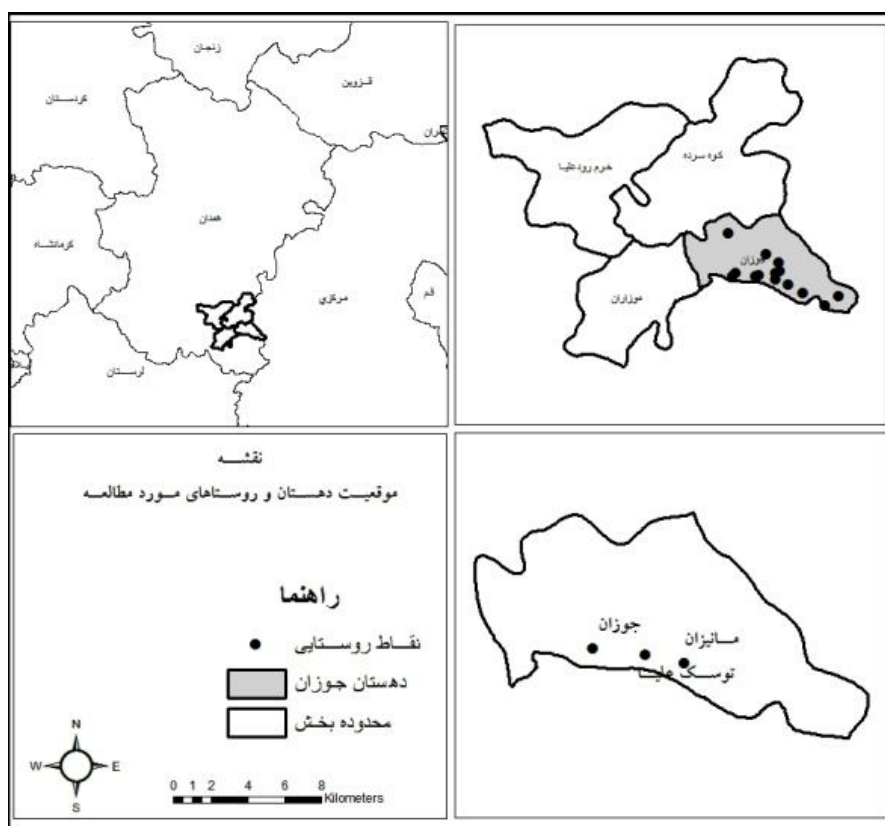
منبع: یافته‌های محقق، ۱۳۹۲.

شهرستان ملایر در جنوب استان همدان قرار دارد. وسعت این شهرستان ۳۲۰۹ کیلومتر مربع و ارتفاع مرکز شهرستان از سطح دریا ۱۷۷۸ متر است. ملایر از شمال به شهرستان همدان، از شرق به اراک، از جنوب به بروجرد و از غرب به نهاوند و تویسرکان محدود شده است (رسولی، ۱۳۷۸: ۲۱) و شامل ۵ شهر ملایر، زنگنه، سامن، جوکار و ازندریان و همچنین چهار بخش مرکزی، سامن، زند و جوکار، ۱۵ دهستان و ۲۰۸ روستای دارای سکنه و ۲۵ روستای خالی از سکنه می‌باشد. در سال ۱۳۹۰ دهستان جوزان بخش مرکزی شهرستان ملایر با وسعت ۱۹۸۷۵ هکتار، دارای ۱۲ روستای دارای سکنه بوده است که سه روستای مانیزان، جوزان و توسک علیا به‌عنوان روستاهایی که از نظر تولید انگور و کشمش وضعیت مناسب‌تری را داشتند، انتخاب شده است. وضعیت سطح تاکستان در روستاهای یاد شده به شرح جدول ۴ بوده است.

جدول شماره (۴): سطح تاکستان‌ها و میزان تولید انگور در روستاهای نمونه طی سال‌های ۸۹-۱۳۸۸

روستا	جوزان	توسک علیا	مانیزان
مساحت تاکستان‌ها (هکتار)	۴۷۵	۶۵	۱۵۵
تولید انگور (تن)	۵۲۵۶	۱۳۶۱	۱۲۴۷

منبع: سازمان جهاد کشاورزی شهرستان ملایر، ۱۳۹۲.

شکل شماره (۳): نقشه موقعیت دهستان و روستاهای مورد مطالعه

۴) یافته‌های تحقیق

یافته‌های به‌دست آمده از پرسشنامه‌ی روستا را می‌توان به شرح جدول ۵ ارائه نمود. همانطور که مشخص است، فعالیت اصلی در هر سه روستا باغداری بوده که عمده‌ی باغات مربوط به تاکستان‌ها می‌باشد و مهم‌ترین فعالیت جانبی در کنار باغداری در دو روستای جوزان و توسک‌علیا، دامداری و در روستای مانیزان زراعت (گندم و جو) ذکر شده است. بیشتر اراضی در روستاهای مورد مطالعه به صورت باغ می‌باشد و روستای جوزان با ۵۷۸ هکتار، بیشترین میزان باغ را داراست و از نظر میزان تولیدات نیز روستای جوزان با ۱۰۶۱۲ تن در جایگاه اول، مانیزان با ۸۰۰۰ تن در جایگاه دوم و توسک‌علیا با ۳۵۰۰ تن در رتبه آخر قرار دارد.

جدول شماره (۵): یافته‌های پرسشنامه روستا

معیار	جوزان	مانیزان	توسک‌علیا
وسعت روستا (کیلومتر مربع)	۹	۸	۴
فعالیت اصلی	باغداری	باغداری	باغداری
مهم‌ترین فعالیت جانبی	دامداری	زراعت	دامداری
مهم‌ترین محصول زراعی	گندم	گندم	گندم
مهم‌ترین محصول باغی	انگور	انگور	انگور
کل اراضی روستا (هکتار)	زراعی	۱۰۰	۵۰
	باغی	۱۹۷,۵	۹۶
کل اراضی آبی (هکتار)	زراعی	۸۰	۳۲
	باغی	*	*
کل اراضی دیم (هکتار)	زراعی	۲۰	۲۰
	باغی	*	*
کل اراضی مرغوب روستا (هکتار)	۹۸۳	۲۹۷,۵	۱۴۶
کل اراضی غیرقابل کشت	۴۰۰	۶۰	۶۰
کل تولیدات خشکبار (تن)	۱۰۶۱۲	۸۰۰۰	۳۵۰۰

منبع: یافته‌های میدانی تحقیق، ۱۳۹۲.

به لحاظ جنسیتی ۹۲,۳ درصد پاسخ‌گویان مرد، از نظر شغل ۷۲,۸ درصد باغدار، از نظر تحصیلات ۲۷,۲ درصد بی‌سواد و از نظر نوع نظام بهره‌برداری، ۶۸ درصد بهره‌بردار خانوادگی هستند (جدول ۶).

جدول شماره (۶): یافته‌های توصیفی پرسشنامه خانوار

شاخص	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۱۵۶
	زن	۷,۷
شغل	زراعت	۸,۹
	باغداری	۷۲,۸
	دامداری	۶,۵
	خدمات	۷,۱
	عدم پاسخ	۴,۷
تحصیلات	بی سواد	۲۷,۲
	سواد قرآنی	۱۲,۴
	ابتدایی	۱۱,۲
	راهنمایی	۱۰,۱
	متوسطه	۱۲,۴
نظام بهره‌برداری	دیپلم و بالاتر	۲۶,۶
	خانوادگی	۶۸
	شرکتی	۴,۱
	سایر	۱۷,۲
	عدم پاسخ	۱۰,۷

منبع: یافته‌های میدانی تحقیق، ۱۳۹۲.

روستا به عنوان بخشی از نظام اجتماعی و جمعیتی کشور که در آن تعداد زیادی از عوامل انسانی مولد سکونت دارد، محسوب می‌شود. نقش و اهمیت فرآورده‌ها و تولیدات روستایی در رفع نیازهای رو به تزاید جامعه درخور توجه می‌باشد؛ نظیر تولید محصولات کشاورزی، زراعی، دامی و صنایع تبدیلی که نقش بی‌بدیل و منحصر به فرد است. برای جامعه‌ی اقتصادی ما بسیاری از دستاوردهای روستاییان نقش استراتژیک داشته و اهرم قابل اتکایی در پشتیبانی از نظام اقتصادی کشور در عرصه‌ی جهانی از طریق صادرات و ورود کالاهای ملی به بازارهای پُرطرفیت جهانی می‌باشد. فعال‌سازی ساکنان روستاها در ایران، می‌تواند کمک قابل توجهی به تأمین امنیت اجتماعی، کاهش حجم زیاد ناملازمات اجتماعی و همچنین کاهش پدیده «مهاجرت روستا - شهری» شود. ایجاد و راه‌اندازی کسب و کارها مانند کسب و کارهای خانوادگی و گروهی در روستاها به دلیل وجود پیوندهای قوی اجتماعی و روحیه‌ی بالای مشارکت و تعاون در روستاها بالاتر از شهرها است.

تمامی جوامع روستایی به‌نوعی با معضل بیکاری دست به گریبان هستند و ابعاد این معضل، بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و حتی سیاسی را نیز متأثر ساخته است. این معضل به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مشکلات اقتصادی و اجتماعی روستاها مطرح می‌باشد. در حال حاضر، ایجاد فرصت‌های شغلی جدید در مناطق روستایی کشور از اهمیت دو چندانی برخوردار است؛ زیرا علاوه بر آمار بالای بیکاری در روستاها، کشور با معضل مهاجرت روستاییان به شهرها، به‌خصوص مهاجرت به شهرهای بزرگ مواجه است که این امر خود پیامدهای منفی زیادی

در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و امنیتی دارد. همچنین جوان‌گزین و نخبه‌گزین بودن مهاجرت‌های روستایی از جمله عواملی است که فرآیند توسعه درون‌زا و روند بهبود شرایط زندگی در روستاها را مختل می‌سازد. در گذشته بعضی مدیران و سیاست‌گذاران امر توسعه، صرفاً بر «توسعه‌ی کشاورزی» متمرکز می‌شدند که امروز نتایج نشان داده است، توسعه‌ی روستایی صرفاً از این طریق محقق نمی‌شود. روستا جامعه‌ای است که دارای ابعاد اجتماعی مختلفی است و نیازمند توسعه همه‌جانبه، نه صرفاً توسعه‌ی کسب‌وکار و نظامی به نام «کشاورزی» می‌باشد. هرچند باید گفت که از طریق توسعه‌ی کشاورزی موفق نیز الزاماً توسعه‌ی روستایی محقق نمی‌شود؛ چون اولاً فواید توسعه‌ی کشاورزی عاید همه روستاییان نمی‌شود (بیشتر عاید زمینداران، به-خصوص مالکان بزرگ می‌گردد)؛ ثانیاً، افزایش بهره‌وری کشاورزی سبب کاهش نیاز به نیروی انسانی می‌شود (حداقل در درازمدت) و این خود باعث کاهش اشتغال روستاییان، فقر روزافزون آنان و در نهایت مهاجرت بیشتر به سمت شهرها می‌شود.

علی‌رغم این موارد، در روستاهای مورد مطالعه فعالیت‌های کشاورزی در قالب باغداری و زراعت توانسته فرصت‌های اشتغال مناسبی را هم در سطح تاکستان‌ها و هم در سطح فعالیت در کارخانه‌های بسته‌بندی و تولید کشمش فراهم نماید. یافته‌ها نشانگر این مهم می‌باشد که اکثریت خانوارها به تأثیر مثبت اشتغال‌زایی فعالیت‌های مرتبط با تولید کشمش اذعان داشته‌اند. میانگین رتبه‌ای مربوط به شاخص اشتغال ۳٫۸۰ به‌دست آمده است و با توجه به طیف لیکرت مورد استفاده و ارزش‌گذاری گزینه‌ها که ۱ کم‌ترین ارزش و ۵ بالاترین ارزش را داشته، میانگین ۳٫۸۰ به مفهوم این می‌باشد که تغییرات در جهت مثبت بوده و خانوارها معتقدند فعالیت‌های مرتبط با تولید کشمش تا اندازه‌ای توانسته است نیازهای ایجاد اشتغال روستاییان را جواب دهد. متناسب با ایجاد اشتغال، درآمدها نیز بالا می‌رود و این درآمدها در بین افراد جامعه توزیع می‌شود. در روستاهای مورد مطالعه نیز ایجاد اشتغال صورت گرفته، منجر به ایجاد درآمدها به سمت پایداری شده است. میانگین رتبه‌ای به‌دست آمده از طیف لیکرت در جدول (۷) که برابر با ۳٫۴۰ می‌باشد، بیانگر این است که فعالیت‌های کشاورزی در بخش تولید خشکبار و به‌ویژه کشمش، توانسته است منجر به افزایش درآمد خانوارها گردد. پس‌انداز یکی از متغیرهای استراتژیک در تئوری رشد اقتصادی بوده و یکی از اهداف اصلی سیاست اقتصادی، تجهیز پس‌اندازها می‌باشد. منبع اصلی رشد در موجودی سرمایه، پس‌انداز بوده و تشکیل سرمایه، یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در توسعه‌ی اقتصادی به‌شمار می‌رود. در ایران طی سال‌های اخیر، با توجه به سیاست‌های اتخاذ شده در بخش کشاورزی، درآمد روستاییان تا حدودی افزایش یافته و به نظر می‌رسد که ظرفیت پس‌انداز روستاییان نیز افزایش داشته است.

یافته‌های مرتبط با شاخص پس‌انداز در جدول (۷) نشان می‌دهد که پس‌انداز، ارتباط مستقیمی به میزان درآمد دارد؛ به هر میزان که درآمد افزایش می‌یابد، پس‌انداز خانوارها نیز افزایش یافته است. میانگین رتبه‌ای

مربوط به این شاخص ۳,۴۴ به دست آمده که تأییدی بر این مدعاست و فعالیت‌های کشاورزی در بخش تولید خشکبار، همانطور که توانسته موجب افزایش درآمد گردد، موجب افزایش پس‌انداز خانوارهای روستاهای مورد مطالعه نیز گردد.

همزمان با افزایش اشتغال، افزایش درآمد و پس‌انداز می‌توان این انتظار را داشت که قدرت خرید مردم نیز افزایش یابد. در سطح روستاها و خانوارهای مورد بررسی نیز این اتفاق رخ داده است و یافته‌ها در قالب میانگین رتبه‌ای نشان می‌دهد که قدرت خرید مردم تاحدودی افزایش یافته است. میانگین طیف لیکرت در مورد این شاخص ۳,۳۱ بوده که در جهت مثبت می‌باشد. از اقداماتی که دولت‌ها در کشورهای مختلف در حمایت از روستائیان انجام می‌دهند، ارائه‌ی کمک‌های مالی در قالب پرداخت مستقیم و یا کمک‌های غیرمستقیم (فروش ملزومات کشاورزی از قبیل کود و سموم با هزینه و قیمت کمتر) می‌باشد. از سوی دیگر، هر قدر درآمدها افزایش یابد، وابستگی به کمک‌های نقدی از جمله یارانه‌ها کمتر شده، پس‌انداز در سطح جامعه افزایش یافته و در نهایت خانوارها می‌توانند از پس‌اندازهای خود در جهت سرمایه‌گذاری در سایر فعالیت‌هایی که مکمل یا غیرمکمل فعالیت‌های موجود می‌باشد، استفاده نمایند. با توجه به نتایج میانگین رتبه‌ای از شاخص کاهش وابستگی به یارانه‌ها در جدول (۷) که برابر با ۳,۲۴ می‌باشد، مشخص می‌شود که تا اندازه‌ای وابستگی خانوارها به یارانه‌ها کم شده است و این امر می‌تواند تقویت پس‌اندازها را به دنبال داشته باشد و به بهبود وضعیت اقتصادی خانوارها کمک قابل توجهی خواهد نمود. ضعف در ایجاد اشتغال و درآمد در برخی از مناطق روستایی موجب اخذ وام از بانک‌ها و یا استقراض از سلف‌خرها و سایر اشخاص توسط روستائینی که تمول مالی کمتری دارند، شده است که این امر خود موجب ایجاد مشکلاتی در بازپرداخت این وام‌ها و استقراض‌ها گردیده است. از همین رو، در نواحی‌ای که مردم روستایی مشکلات کمتری از نظر درآمد دارند، کمتر نیز با مشکلات مربوط به بدهی‌ها مواجه هستند. در نواحی روستایی مورد مطالعه نیز نتایج به دست آمده در جدول (۷) در ارتباط با شاخص بدهی‌ها و نقش تولیدات خشکبار در کاهش آن نشان می‌دهد که تولیدات خشکبار و ایجاد فعالیت‌های مرتبط با این نوع از تولیدات در این روستاها توانسته است، تا اندازه‌ای منجر به کاهش بدهی‌های خانوارها شود. میانگین رتبه‌ای این شاخص برابر با ۳,۱۷ به دست آمده است.

در نهایت برای آزمون این فرضیه با توجه نکاتی که ذکر گردید، مشخص می‌شود که در مورد شاخص‌های مرتبط با اشتغال و درآمد، تولید محصولات خشکبار توانسته است منجر به ایجاد اشتغال و افزایش درآمد خانوارهایی که در این زمینه فعالیت می‌نمایند، گردد. میانگین رتبه‌ای کل در مورد این شاخص‌ها برابر با ۳,۳۹ به دست آمده که از میانگین کل طیف لیکرت که برابر با ۲,۵ می‌باشد، بالاتر بوده و نشان دهنده‌ی نقش مثبت

تولیدات کشاورزی و به‌ویژه فعالیت در بخش خشکبار و کشمش در افزایش اشتغال و بهبود وضعیت درآمدی خانوارها می‌باشد.

جدول شماره (۷): میانگین رتبه‌ای شاخص‌های مربوط به اشتغال و درآمد

شرح	وضعیت درآمد	سطح اشتغال	پس‌انداز	قدرت خرید	کاهش وابستگی به یارانه‌ها	کاهش بدهی‌ها	میانگین کل
میانگین	۳,۴۰	۳,۸۰	۳,۴۴	۳,۳۱	۳,۲۴	۳,۱۷	۳,۳۹

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲.

عوامل اصلی در تأمین سرمایه مورد نیاز فعالیت‌های مختلف کشاورزی، صنعتی و خدماتی برای نواحی روستایی عبارتند از مقدار درآمد در نواحی روستایی، مقدار پس‌انداز در نواحی روستایی و کسب اعتبارات از طریق سیستم‌های رسمی و غیررسمی در نواحی روستایی (مطیعی‌لنگرودی، ۱۳۸۲: ۱۶۰). تأمین سرمایه برای نواحی روستایی از طریق مؤسسات اعتباری رسمی و غیررسمی امکان‌پذیر است. در نواحی روستایی ایران، ضعف سیستم بانکی و عدم وجود تضمین کافی برای دریافت اعتبار از سوی روستائیان سبب ایجاد مشکل برای تأمین سرمایه‌گذاری‌های تولیدی می‌شود. برای رفع این مشکل تأسیس بانک در نواحی روستایی می‌تواند سبب جذب نقدینگی و سرمایه‌های سرگردان در این نواحی شده و سرمایه لازم را برای پرداخت اعتبار تأمین نماید (مطیعی-لنگرودی، ۱۳۸۲: ۱۶۱). از سوی دیگر، سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی می‌تواند از طریق بخش دولتی و بخش خصوصی صورت پذیرد. سرمایه‌گذاری بخش دولتی عموماً در امکانات زیربنایی نظیر بهداشت، ارتباطات و راه، نیرو و غیره می‌باشد که وظیفه‌ی دولت است و بخش خصوصی در این موارد سرمایه‌گذاری نمی‌کند. با سرمایه‌گذاری در این موارد، هزینه‌های تولید کاهش و تولید افزایش می‌یابد و درآمد جامعه روستایی با افزایش مواجه می‌گردد.

کشاورزی به‌عنوان مهم‌ترین فعالیت در نواحی روستایی به‌شمار می‌رود؛ بنابراین گذار از کشاورزی سنتی، تعیین قیمت مناسب برای محصولات کشاورزی، تأمین عوامل تولید کشاورزی برای روستائیان، تضمین در مالکیت آن‌ها، توجه به آموزش، تأمین سرمایه و نهاده‌ها در بخش کشاورزی در افزایش درآمد مؤثر است. ایجاد فعالیت‌های جنبی و تلفیقی در نواحی روستایی نیز سبب افزایش درآمد می‌گردد. انجام این اقدامات در وهله‌ی نخست نیاز به سرمایه دارد که بخش‌های دولتی و خصوصی به خوبی می‌توانند این نیاز را مرتفع سازند.

مقایسه میانگین‌ها در مورد این سؤال نشان می‌دهد که فعالیت‌های تولید خشکبار تا اندازه‌ای توانسته است منجر به افزایش سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی شود. البته در این مورد نتایج جدول ۸ نشان می‌دهد که میزان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی نسبت به بخش دولتی افزایش بیشتری را از نظر خانوارهای مورد بررسی نشان می‌دهد. میانگین رتبه‌ای خانوارها در مورد سرمایه‌گذاری بخش خصوصی برابر با ۳,۵ و برای سرمایه‌گذاری بخش

عمومی برابر با ۳,۱۷ محاسبه شده است. میانگین کل که برابر با ۳,۳۳ است نیز نشان می‌دهد که در مجموع فعالیت‌های مرتبط با بخش کشاورزی و تولید خشکبار در روستاهای مورد مطالعه، تا اندازه‌ای توانسته موجب جذب سرمایه‌گذاری‌های دولتی و خصوصی شود.

جدول شماره (۸): میانگین رتبه‌ای شاخص‌های مربوط به سرمایه‌گذاری

میانگین کل	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	سرمایه‌گذاری بخش دولتی	میانگین
۳,۳۳	۳,۵۰	۳,۱۷	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲.

(۵) نتیجه‌گیری

کشاورزی از عوامل مهم کمک به رشد اقتصادی است. موقعیت اقتصادی هر سرزمین، وابسته به کارکرد بخش‌های اقتصادی آن سرزمین (کشاورزی، صنعت و خدمات) می‌باشد. این کارکرد در پرتو ترکیب بهینه قدرت تولیدی سرزمین شکل می‌گیرد. امکان آن وجود دارد که هر سرزمینی در زمینه‌ای خاص، از قدرت تولیدی مناسب و پر توان برخوردار باشد. بنابراین، توجه به توان تولیدی و کارآ کردن آن، زمینه‌های مناسبی را برای بهره‌برداری‌های اقتصادی به‌وجود می‌آورد (مطبیعی‌لنگرودی، ۱۳۸۱: ۸۱-۸۲). توسعه‌ی کشاورزی و حمایت از آن نقش تعیین کننده‌ای در توسعه‌ی روستایی دارد؛ به‌گونه‌ای که می‌توان کشاورزی را محور اساسی توسعه‌ی روستایی قلمداد کرد. امروزه حمایت از بخش کشاورزی در اکثر کشورهای جهان به‌عنوان یک موضوع بسیار مهم امنیتی مطرح است، حتی دولت‌هایی که ساختار اقتصادی بسیار محکمی دارند، به هیچ عنوان دست از حمایت کشاورزان خود بر نمی‌دارند و در همه‌ی شرایط و مراحل و با تمام شیوه‌های ممکن از آن‌ها حمایت می‌کنند (رضوانی، ۱۳۸۳: ۲۵۲). همچنین تأمین امنیت غذایی یک ضرورت اجتماعی-اقتصادی اجتناب‌ناپذیر است که پایداری آن تابع پایداری کشاورزی می‌باشد (امانی، ۱۳۸۵: ۸۷).

در مورد نقش کشاورزی از نظر اقتصادی، کشاورزی برای بهره‌برداران می‌تواند پیامدهای مثبت مهمی را به دنبال داشته باشد. در منطقه و روستاهای مورد مطالعه نیز پیامدهای متفاوت اقتصادی را به دنبال داشته است. محصول انگور به‌عنوان مهم‌ترین محصول کشاورزی در ملایر و دهستان جوزان شناخته می‌شود. از این محصول، سایر فرآورده‌ها نیز تولید می‌شود که در صورت مشارکت جامعه روستایی می‌توان انتظار بهبود وضعیت اقتصادی آن‌ها را داشت. با توجه به مطالعه‌ی صورت گرفته، از نظر درآمد وضعیت خانوارها نسبت به زمانی که در فعالیت‌های تولید خشکبار فعالیت نداشتند، بهتر شده است. از نظر اشتغال نیز، فرصت‌های مناسبی برای ساکنین محلی از طریق احداث کارگاه‌ها و کارخانه‌های تولید کشمش و فرآوری این محصول ایجاد شده است. در

سایر شاخص‌های مهم اقتصادی از قبیل بهبود در وضعیت پس‌اندازها، کاهش بدی‌ها، افزایش قدرت خرید نیز وضعیت روستائیان و خانوارهای مورد بررسی ارتقاء یافته است. از نظر سرمایه‌گذاری بخش‌های دولتی و خصوصی به‌عنوان کلیدی برای شروع فعالیت‌های تولیدی نیز وضعیت در دهستان جوزان نسبت به گذشته بهبود یافته است که همگی ناشی از تأثیرات مثبت اقتصادی فعالیت‌های کشاورزی با تأکید بر تولید خشکبار می‌باشد.

۶ منابع

- Amani, A. 2006. **Rurality in Iran** (providing strategies, policies), Research Institute of Forests and Rangelands of Iran. (In Persian).
- Avila, M. L. Gasperini with P. van Lierop, J. Heney & A. Ufer 2005, **The MDGs & Sustainable Rural Development in Sub-Saharan Africa: Challenges & Implications for Education for Rural People (ERP)**, Ministerial Seminar, ERP in Africa: Policy Lessons, Options and Priorities, 7-9 September 2005, Addis Ababa, Ethiopia.
- Center of Statistics, Census of Population and Housing, 2011. (In Persian).
- FAO and UNESCO. 2005. **Education for rural development is a way to respond to new policies**, interpreters Syfollah Farmohamady, sholeh changiz, through the efforts of the Office of Environment and Sustainable Development of Agriculture, Ministry of Agriculture. (In Persian).
- Hasanzadeh, A. 2003. **Interaction with the development of the agricultural sector of the economy, the first national conference on agriculture and development**, Ministry of Agriculture, Vol. 1. (In Persian).
- Hatfield, J.L and Karloon, D.L. 1997. **Sustainable Agricultural Systems**, translated by a Evaz Kochaki, Mr. Mohammad Hosseini, Mr. HR Khazaei, Mashhad Jahad University Press. (In Persian).
- kalantari, K. 2010. **Processing and Analysis in Social Research - economy, culture**, Saba press, Tehran. (In Persian).
- Kochaki, E. 2000. Mohammed Hussein and Hassan Hashemi dezfooli. **Sustainable agriculture**, Jahad publications. (In Persian).
- Kochaki, E., et al. 1995. **Sustainable Agriculture**, Mashhad Jahad University Press. (In Persian).
- Mola'i Hashjin, N. and Mowla'ii Pardeh, S. 2014. **Spatial analysis of agricultural development in the province of Khuzestan**, Economic of space and Rural Development Quarterly Journal of, Vol. III, No. 2, Summer 2014, pp. 38-19. (In Persian).
- Motiee langroodiy, SH. 2002. **The economic geography of (agricultural)**, Jihad, Mashhad University Press. (In Persian).
- Motiee langroodiy, SH. 2003. **Rural development with an emphasis on Iran**, Mashhad Jahad University publications. (In Persian).

- Motiee langroodiy, SH. 2011. **The economic geography of Iran** (agriculture, industry and services), Mashhad Jahad University Press. (In Persian).
- OECD, 2003, **main, trend and issues in rural regions**.
- Pourtahery, M. et al. 2014. **Analysis of the social and economic effects of pistachio cultivation in rural development in Damghan**, economic of space and rural development magezine, Quarterly Journal of Economics, Vol. II, No. 3, fall 2014, pp. 86-69. (In Persian).
- Raeis Dana F. 2001. **Application development and economy of Iran**, Volume II, Cheshmeh publication. (In Persian).
- Reezvani, MR. 2004. **Introduction to Rural Development Planning in Iran**, Ghomes publications. (In Persian).
- Rezvani, MR. 2002. **"Rural Development (concepts, strategies, and processes)"**, Journal of the Faculty of Letters and Human Sciences, Tehran University, No. 164, pp. 221-240. (In Persian).
- Statistical Center of Iran, General Census of Agriculture, (2003). (In Persian).
- Talib, M. 2005. **Rural Sociology** (dimensions of change and development in rural areas), Tehran University Press. (In Persian).
- World Bank. 2005. **Strategy of Rural Development**, Agricultural Economics Research Center of the Ministry of Agriculture. (In Persian).
- Zahedi Mazandaran, MJ. 2006. **Development and Inequality**, Maziar publication.